

SOSYAL PSİKOLOJİ VE YASA (*)

(*) Taylor, E. E.; Peplau, L. A. ve Sears, D. O. (2007). **Sosyal Psikoloji** (Çev. Ali Dönmez), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Sosyal Psikoloji ve Yasa

Sosyal psikologlar toplumsal düşünce ve davranışları araştırırlar. Bu bağlamda ele alınan konular arasında şunlar sayılabilir:

- Görgü tanığının kimliklenmesi,
- Görgü tanığı ifadeleri,
- Yanlış itiraflar,
- Yalan yakalama,
- Jüri karar alma süreci,
- Uzman ifadesi,
- Ölüm cezasına yönelik tutumlar,
- Yasal sistemde ayrımcılık

Görgü tanığı hatası (Sanığın yanlış kimliklenmesi)

Çok sayıda araştırma, görgü tanıklarının sık sık yanlış kimlikleme yaptıklarını ortaya koymuştur. Örneğin bir araştırmada (Brighaam, Maass, Snyder ve Spaulding, 1982), iki araştırmacı müşteri gibi 63 mağazayı dolaşmış, tezgâhtarların kendilerini fark etmelerini sağlamak için de özellikle alışılmadık davranışlar (örneğin satın aldığı bir paket sigaranın parasını 10 kuruşluk bozuk paralarla ödemek gibi) göstermişler, tezgâhtara uzak bir yerin adresini sorarak oraya nasıl gideceklerini sormuşlardır. İki saat sonra başka kişiler bu tezgâhtarlara gelerek 6 fotoğraf arasından bu kişileri kimliklemelerini istemişlerdir. Sonuçta tezgâhtarların doğru kimlikleme oranının sadece %43 olduğu bulunmuştur.

Görgü Tanığı Kimliklemelerini Olumsuz Etkileyen Faktörler

Sosyal psikologlar görgü tanığı kimliklemelerini etkileyen değişkenleri iki grupta ele almaktadır:

1. Değerlendirme Değişkenleri
2. Sistem Değişkenleri

1. Değerlendirme Değişkenleri

1. Görgü tanığı ile ya da tanık olunan olayla ilgili değişkenler. Örneğin tanığın olayı gördüğü uzaklık, o anda yaşadığı korkunun düzeyi, tanık ve sanığın aynı veya farklı ırktan olması, vb.

Değerlendirme değişkenleri şunlardır:

- 1.1. Görme fırsatı
- 1.2. Stres ve uyarılma
- 1.3. Silah odağı
- 1.4. Kendi ırkından olma yanlılığı
- 1.5. Anımsama aralığı

1.1. Görme fırsatı

- Görme koşulları (olayı kaç metre uzaktan gördüğü, o andaki hava koşulları, vb.), tanığın daha doğru veya yanlış kimlikleme yapmasına yol açabilmektedir.

1.2. Stres ve uyarılma

- Tanıklar olay anındaki duygularının yoğunluğu nedeniyle olayı daha doğru hatırlayabilirler ama olay öncesi ve sonrası olayla ilgili anılarının doğruluk derecesi daha düşük olmaktadır.

1.3. Silah odağı

- Silahla rehin alınan bir tanık, bütün dikkatini silah üzerinde odaklamakta ve bu yüzden de kendini rehin alan kişi veya o andaki diğer durumlara daha az dikkat etmektedir.

1.4. Kendi ırkından olma yanlılığı

- İnsanlar kendi ırkından olan insanları daha doğru kimliklemektedir. Başka ırktan olan insanlar ise “sanki hepsi birbirine benziyor gibi” gelmektedir. Bununla birlikte, ırklar arası etkileşim arttıkça bu yanlılık azalmaktadır.

1.5. Anımsama aralığı

- Bir olaya tanık olma ile ifade verme veya sanığı kimlikleme arasında geçen zaman aralığına anımsama aralığı denir. Genellikle anımsama aralığı uzadıkça kimliklemenin doğruluk derecesi de azalmaktadır.

2. Sistem Değişkenleri

- Doğrudan ceza hukukunun veya yasal sistemin kontrolü altında olan değişkenler. Örneğin sanıkların tanığa gösteriliş sırası, polis veya avukat tarafından sorulan soruların yönlendirici olması, vb.

Sistem değişkenleri arasında şunlar sayılabilir:

- 2.1. Telkin edici veya yönlendirici sorgulama
- 2.2. Sanıkları sıralama yoluyla kimlikleme yanlışlıklar
- 2.3. Yönergelerin etkisi

2.1. Telkin edici veya yönlendirici sorgulama

- Farklı sorgulama tekniklerinin, tanıkların ifadelerini, tepkilerini ve olaya ilişkin uzun süreli belleklerini etkilediği tespit edilmiştir.
- Sorgu sırasında soruların nasıl ifade edildiği, tanığın ifadesini ve belleğini etkilemektedir. Örneğin bir araştırmada (Loftus ve Palmer, 1974), deneklere bir araba kazasının videosu izletilmiş, daha sonra da deneklerden kaza sırasında arabanın hızını değerlendirmeleri istenmiştir. Aşağıdaki çizelgede de görüleceği gibi, soru cümlesindeki tek bir sözcüğün (dokunma, vurma, toslama, çarpışma, ezme) değiştirilmesinin, tanıkların hız değerlendirmelerinde ciddi farklılıklara yol açtığı tespit edilmiştir.

Katılımcıların Hız Değerlendirmeleri (Loftus ve Palmer, 1974)

«Onlar arabalar ne kadar hızla gidiyordu?»		Km / Saat
dokunurken		50
vururken		55
toslarken		54
çarpişırken		49
Birbirini ezerken		64

Olay sonrası bilginin bellek üzerindeki etkisi

Tanık olduğu olayla ilgili bilgiler içeren sorular, insanları aslında hiç olmayan olayları anımsadığına inandırabilir. Örneğın bir araştırmada (Loftus, 1995) deneklere bir araba kazasının videosu izletilmiş, daha sonra da deneklere řu iki sorudan biri sorulmuştur:

- “Kırsal yolda giderken beyaz spor arabanın hızı neydi?”
- “Kırsal yolda giderken ahır geçtiğinde beyaz spor arabanın hızı neydi?”

Gerçekte izledikleri videoda bir ahır olmamasına rağmen, ilk sorunun yöneltildiğı deneklerin %3’ü videoda ahır gördüğünü beyan ederken ikinci sorunun sorulduğu deneklerin %17’si ahır gördüğünü beyan etmiştir.

Olay sonrası bilginin bellek üzerindeki etkisi

Olay sonrasında öğrenilen bilginin belleği nasıl etkilediğini açıklamak üzere farklı görüşler öne sürülmüştür.

- 1) Üzerine yazma kuramı: Olay sonrası bilgi, tanıkların daha önce kodladıkları bilginin yerine geçer ve belleği kalıcı olarak değiştirir.
- 2) Unutma denencesi: Olay sonrası bilgiler var olan bilgileri değiştirmez ama unutmanın yarattığı boşlukları doldurur.
- 3) Kaynak yönetimi modeli: İnsanlar hem olayla ilgili anıları hem de olay sonrasında edindikleri bilgileri ayrı ayrı saklarlar. Sorun; hangi bilginin olay anında edinildiği ile hangi bilginin daha sonra edinildiğinin ayrıştırılamamasıdır.

Olay sonrası bilginin bellek üzerindeki etkisi

Kaynak yönetimi modeli

Eğer tanıklara bilgilerinin kaynağını hatırlamaları konusunda yardım edilirse bunları ayırt edebilmektedirler. Örneğin bir araştırmada (Lindsay ve Johnson, 1989), deneklere içinde birçok malzeme bulunan (örneğin bir kalemlik) bir büro fotoğrafı gösterilmiş. Sonra aynı büro ile ilgili sözel bir betimleme (bu betimlemede aslında büroda olmayan bazı nesnelerden de söz edilmiş) dinletilmiş. Daha sonra deneklere “fotoğrafta bir kahve fincanı gördünüz mü? Gibi sorular sorulmuş. Bu araştırmada “Evet” veya “Hayır” gibi cevaplar vermeleri istendiğinde, deneklerin çok daha fazla hata yaptıkları tespit edilmiş. Oysa kahve fincanı fotoğrafta mı vardı yoksa sözel betimlemede mi vardı? Diye sorulduğunda hata sayısı azalmıştır.

2.2. Sanık sıralama yoluyla kimlikleme yanlışlıkları

Araştırmalar, sanık sıralamasının yapılış biçiminin, tanığın yapacağı kimliklemenin doğruluğunu etkilediğini göstermiştir. Bir tanığa, belli bir suç için sanığı kimliklemesi farklı şekillerde istenebilir:

Tek gösterim: Tanıktan, tek bir sanığın, olayın faili olup olmadığını belirtmesi istenir.

Aynı zamanda sıralama: Birden fazla şüpheli yanyana dizilir ve tanıktan faili seçmesi istenir.

Birbiri ardından tek tek sıralama: Olası failler birbiri ardına tek tek tanığa gösterilir ve tanık bir sonraki kişiyi görmeden önce önündeki kişinin fail olup olmadığına karar verir.

2.3. Yönergenin etkisi

- Eğer tanığa “sana saldıran kişi hangisi?” diye sorulursa, bu soru söz konusu saldırganın bu kişilerden biri olduğunu ima ettiği için yönlendiricidir. Oysa saldırgan bu kişiler arasında bulunmuyor olabilir. Bu nedenle tanığa, saldırganın bu kişiler arasında bulunabileceği veya bulunmayabileceği belirtildikten sonra, varsa hangisi olduğu sorulmalıdır.

Sanıklarla İlgili Çalışmalar

Sosyal psikologlar tanıklarla olduğu gibi sanıkların yaşantılarını da araştırmaktadırlar. Yanlış itirafta bulunma, sanığın yalanını yakalama, sanık özelliklerinin jüri kararlarına etkisi, bu tür araştırma konuları arasında yer almaktadır.

Yanlış itiraflar

- Sorgulama yapılırken sanığın suçunu itiraf etmesi için çaba harcanır. Normalde hiç kimse işlemediği bir suçu itiraf etmez ama bazı koşullarda yanlış itiraf bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, insanlar gerçekte işlemedikleri suçları itiraf etmektedirler.
- Özellikle de olayın sözde bir tanığı varsa!

Yanlış itiraflar

Araştırmacılar üç tür yanlış itiraf tanımlamışlardır:

- 1) Gönüllü yanlış itiraflar. Başkasının işlediği bir suçu gönüllü olarak üstlenmek gibi. Örneğin bir baba, oğlu ceza almasın diye yanlış bir itirafta bulunarak onun işlediği bir suçu kendisi üstlenebilir.
- 2) Baskı sonucu yanlış itiraflar. Bazı koşullarda insanlar çeşitli tehditler yüzünden veya işkencelerden kaçınmak için baskılara boyun eğerek yanlış itiraflarda bulunabilir. (“Karakolda doğru söyler, mahkemede şaşar”)
- 3) Baskı sonucu içselleştirilmiş itiraflar. Bazı koşullarda insanlar aslında işlemedikleri bir suçu işlediklerine inandırılabilirler ve işlemedikleri halde suçlu olduklarını itiraf ederler. Hipnoz altında ya da yönlendirici sorulara hedef olduğu sayısız sorgulama oturumlarından sonra insanlar kendilerine atfedilen suçu işlediklerine inanarak itiraf edebilirler.

İlginç bir bulgu, eğer odada başka biri (bir tanık) varsa ve bu kişi “ben gördüm, sen ALT tuşuna bastın” demişse, itiraf edenlerin oranı %100’e çıkıyor!

Yanlış itiraflar

Kassin ve Kiecher (1996) tarafından yapılan bir araştırmada, deneklere bir metin verilerek bilgisayarda yazmaları isteniyor. Ancak yazı yazarken kesinlikle ALT tuşuna basmamaları gerektiği, aksi halde bilgisayarın bozulacağı ve bütün verilerin kaybolacağı söyleniyor. **Denekler yaklaşık bir dakika yazı yazdıktan sonra bilgisayar (araştırmacılar tarafından) bozuluyor!** Araştırmacılar deneklerden ALT tuşuna bastıklarını itiraf etmelerini istiyorlar. Bu itiraf için de 3 farklı seçenek öneriliyor: a) ALT tuşuna basarak bilgisayarı bozduklarını yazılı olarak beyan etmek, b) aynı odada çalışan diğer kişiye (yalancı denek) olayın nasıl olduğunu anlatmak, 3) ALT tuşuna nasıl basmış olabileceğini de içerecek şekilde olan-biten her şeyi anımsamaya çalışmak ve anlatmak. Araştırma sonucunda **deneklerin %69'unun yazılı itiraf metnini imzaladıkları, %28'inin aynı odadaki diğer kişiye ALT tuşuna bastığını itiraf ettikleri, %9'unun da ALT tuşuna dokunduğunu «anımsadıkları»** bulunmuştur.

Yalan yakalama

- Yalan söyleyenlerin genellikle göz kırpma veya sık sık başlarını yana eğme gibi sözel olmayan ipuçları verdikleri tespit edilmiştir. Ancak bu ipuçlarına güvenerek suçsuz bir kişi tutuklanırken aslında suçlu bir kişinin de serbest bırakılma olasılığı oldukça yüksektir.
- Ekman ve O'Sullivan (1991) tarafından yapılan bir araştırmada, bir grup hukuk profesyoneline 10 kişinin video kayıtları izletilmiş. Hukuk profesyonelleri arasında Gizli Hizmetlerde görevli kişiler, CIA ve FBI görevlileri, Ulusal Güvenlik Dairesi uzmanları, polisler, vb. yer almaktadır. Videolardaki kişilerden ise daha önce verilen yönergelerle yalan söylemeleri veya gerçeği söylemeleri istenmiştir. Sonuçta, Gizli Hizmetlerde görevli olanlar dışında diğer **hukuk profesyonellerinin hiç biri yalanla gerçeği ayırt edememiş**lerdir.

Yalan Makinası (Poligrafi) işe yarıyor mu?

- Sorgu sırasında deneklerin bazı fizyolojik tepkileri kaydedilir. Temel varsayım şudur: insanların işledikleri bir suçu inkar ederken kaydedilen fizyolojik tepkileri, işlemedikleri bir suçu inkar ederken sergiledikleri fizyolojik tepkilerden farklı olacaktır.
- Bu yöntemle elde edilen itirafların güvenilirliği tartışmalıdır. Bazı araştırmacılar yalan makinesi ile alınan ifadelerin doğruluk oranının %90 olduğunu iddia ederken başka bazı araştırmacılar **%57 ile %76** arasında değiştiğini iddia etmektedir. Şans eseri doğru olma olasılığını **%50** olduğu dikkate alındığında bu oran oldukça düşüktür.

Sanıkların jüri kararları üzerindeki etkisi

Herkes için eşit ve adil bir yargılama sürecinde kararların sadece kanıtlara dayanması gerekir. Bununla birlikte, yargı kararlarının kanıtlar dışındaki başka faktörlerden de etkilendiğini gösteren araştırmalar vardır.

- Jüri kararları üzerinde yapılan 80 çalışmanın analiz edildiği bir araştırmada (Mazzella ve Feingold, 1994), **fiziksel olarak çekici sanıkların** suçlu bulunma olasılıkları daha düşük bulunmuştur. Dahası, fiziksel olarak çekici sanıklar suçlu bulunduklarında da daha ılımlı cezalar almaktadırlar.
- **Sosyoekonomik düzey (SED)** değişkeni için de fiziksel çekiciliğe benzer sonuçlar bulunmuştur. Üst SED sanıkların suçlu bulunma olasılıkları daha düşüktür, suçlu bulunduklarında da daha hafif ceza almaktadırlar.
- **Irksal farklılıklar** üzerinde yapılan araştırmalarda da siyahların beyazlara göre daha sert cezalar aldıkları bulunmuştur.

Jüriler

Tarafsız bir jüri önünde yargılanma hakkı gereğince (ABD’de), sosyal psikologlar jürilerle ilgili çeşitli konularda araştırmalar yapmaktadır.

- Jüri üyelerinin seçimi
- Jürinin karar alma süreci
- Jüri üyelerinin hukuksal yönergeleri kavraması

Jüriler Üyelerinin Seçimi

- Adil bir karara varma yeteneği olmayan üyelerin jüriden çıkarılması (sınamalı yemin), meslek veya kişilik özellikleri nedeniyle jüride bulunmasına itiraz edilmesi ve elenmesi (ön itirazlar)
- Demografik değişkenlerin (yaş, cinsiyet, meslek, gelir, din) olası etkileri. Özellikle **yetkeci kişilik özelliğine sahip olmak** (örn. Sanıkları suçlu bulma olasılıkları daha yüksek olduğu için), **idam cezasını destekleyen bir kişi olmak** (sanıkları mahkum etme olasılıkları daha yüksek olduğu için) gibi özelliklere, jüri seçiminde dikkat edilmesi gerekmektedir.

Jüri üyelerinin yargısal yönergeleri anlamaları

Jüri üyeleri, kendilerine verilen yönergeleri (hangi kanıtlar dikkate alınacak?, karar nasıl verilecek?, vb.) anlamaları beklenir. Oysa Reifman, Gusic ve Elsworth (1992) tarafından yapılan bir araştırmada, Michigan'da jüri görevine çağırılan kişilerin kendilerine verilen **yönergelerin %50'sinden daha azını anladıkları** bulunmuştur.

Jüri Büyüklüğü (Jürideki Üye Sayısı)

- Jüri üyelerinin bireysel olarak bilgileri nasıl anladıkları ve değerlendirdikleri kadar, grup olarak kullandıkları karar alma biçimi de önemlidir. Dolayısıyla grup süreçlerinin jürilerde karar sürecini nasıl etkilediği üzerinde durulması gerekir.
- Jüri büyüklüğü genellikle **6-12 arasında** değişmektedir. Zira 6 üyeli veya 12 üyeli jüri kararları arasında ciddi bir farklılık olmadığı belirtilmektedir. Ancak araştırmalar bu görüşü desteklememektedir.

Jüri Büyüklüğü (Jürideki Üye Sayısı)

- 12 üyeli jürilerle karşılaştırıldığında, 6 üyeli jüriler kanıtlar üzerinde daha az yoğunlaşmak ve kanıtların daha azını anımsamak eğilimindedirler.
- 12 kişilik jüriler daha iyi yoğunlaşmakta ve daha geniş bir bakış açısını dikkate alabilmektedirler.

Karar alma biçimindeki farklılaşma

- Jürinin oybirliği ile mi yoksa oy çokluğu ile mi karar alacağı önemlidir. **Oyçokluğu ile karar alınan jürilerde üyeler daha çabuk karar almaktadırlar.** Öte yandan, oyçokluğu ile karar alınan jürilerdeki farklı görüş sahipleri kendilerini daha az ifade etmek ve son karardan daha az hoşnut olmak eğilimindedirler.
- **Oybirliği ile karara varmaları istenen jüriler kanıtları daha uzun bir süre** ve tam olarak tartışmak eğilimindedirler.

Uzman ifadesi

Yargılama sürecinde zaman zaman bir uzman veya bilirkişi olarak sosyal psikologlara başvurulabilmektedir.

Uzman / Bilirkişi ifadesine başvurma eğilimi artış göstermekte ama bu konuyla ilgili tartışmalar da artmaktadır. Tartışmalar iki konuda yoğunlaşmaktadır: 1) uzmanların ifadelerinin niteliği, 2) ifadelerin jüri üyeleri üzerindeki etkisi

Bilirkişi ifadesi, mevcut araştırma sonuçları ile eldeki dava arasında bağlantılar kurduğu takdirde daha etkili olmaktadır. Sadece genel bilgi birikimini aktaran bilirkişi ifadeleri daha az etkili olmaktadır.